

Шевченко Тарас Григорович

Життя та творчість

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

(1814—1861)

Тарас Шевченко народився 9 березня 1814 р. в с. Моринцях Звенигородського повіту Київської губернії (тепер Черкаська область) у родині кріпаків Григорія і Катерини Шевченків. Батько Тарасів був не ТІЛЬКИ добрим хліборобом, він ще й стельмахував та чумакував, до того ж умів читати й писати. Досить пророчим виявився батьків заповіт: "Синові моему Тарасові зі спадщини після мене нічого не треба. Він не буде людиною абиякою, з його вийде або щось дуже добре, або велике ледащо; для нього спадщина по мені... нічого не значитиме...". Коли Тарасові було два роки, родина переїхала до села Кирилівка (Керелівка). Пізніше Т. Шевченко дуже часто називав своєю батьківщиною саме Кирилівку, говорив, що тут він і народився (про себе, малого, і про батьківську хату в Кирилівці Шевченко згадував у повісті "Княгиня").

У 1822 р. батько віддав сина в науку до дяка, а наступного року померла мати Тараса.

Батько одружився вдруге з Терещенчихою, яка мала трьох своїх дітей. З того часу в родині точилися постійні сварки між батьком і мачухою, між дітьми.

Після смерті батька мачуха вижила пасинка з батьківської оселі, і Тарас жив у кирилівського дяка-п'яниці Петра Богорського. У 1829 р. Тарас став служником-козачком пана Енгельгардта, згодом переїхав з ним до Петербурга. У 1832р. пан віддав Шевченка до живописних справ цехового майстра Ширяєва (здібності до малярства виявилися в Тараса дуже рано: ще змалку крейда й вуглинка були для нього неабиякою радістю, а прагнучи стати художником, хлопець побував у трьох церковних малярів. Проте жоден з них не виявив у хлопця таланту). Хоч від жорстокого маляра Тарасові не раз діставалося, але він терпів задля омріяного мистецтва. Хлопець чимало малював з натури. Одного разу, перемальовуючи статуї в Літньому саду, Шевченко зустрів земляка — художника І. Сошенка, який познайомив його з видатними діячами російської й української культур (К. Брюлловим, В. Григоровичем, Оі Венеціановим, В. Жуковським, Є. Іребінкою).

У 1837р. Тарас Шевченко написав поему "Причинна", а 22 квітня 1838 р. спільними зусиллями згаданих митців Шевченко був викуплений з кріпацтва. Цього ж року він став вільним слухачем Академії мистецтв, а згодом одним з найулюбленіших учнів видатного російського художника Брюллова. Юнак поглинав книги з мистецтва, всесвітньої історії^ слухав лекції з анатомії, фізіології, зоології, часто бував у театрах і музеях.

У 1840р. Тарас Шевченко надрукував поетичну збірку "Кобзар". А восени був удостоєний срібної медалі другого ступеня Академії за картину "Хлопчик-жебрак, що дає хліб собаці". Наступного року вийшла окремою книжкою поема "Гайдамаки". У

1843—1845 рр. поет відвідав Україну. За кілька місяців він устиг побувати в багатьох місцях Київщини, Чернігівщини та Катеринославщини (тепер Дніпропетровська область). Підчас мандрів поет гостював у ліберально настроєних панів. Але найбільше його вразили побачені картини злиденного життя кріпаків, їхнє безправне становище. Побував Тарас і на місці розташування славної Запорозької Січі. У рідному селі Шевченко побачився з братами й сестрами, застав ще живого діда, намалював його, а також свою хату.

У 1845р. поет повернувся до Петербурга, завершив навчання в Академії, видав на власні кошти "Живописну Україну" — серію картин, де відображено історичні місця України, її побут і природу. Написав п'ять поем: "Кавказ", "Єретик", "Великий льох", "Наймичка", "І мертвим, і живим..." та всесвітньо відомий "Заповіт": У 1846р. Тарас Шевченко вирушив до України з метою там оселитися, знайшов роботу в Київській археографічній комісії та почав змальовувати й описувати історичні пам'ятки по всій Україні. Цього ж року в Києві поет познайомився з викладачем історії Київського університету, в майбутньому — видатним уче-ним-істориком, письменником та публіцистом М. Костомаровим, який загітував Шевченка вступити до таємної політичної організації — Кирило-Мефодіївського братства, яке поширювало ідеї слов'янського єднання, маючи за мету утворення федерації вільних слов'янських народів. Основний програмний документ організації — "Книга буття українського народу", написана Костомаровим. У ньому читаємо, що недалеко вже той час, коли в Україні всі люди будуть "вільні і рівні, і не мала б Україна над собою ні царя, ні пана, опріч Бога Єдиного, і, дивлячись на Україну, так би зробилось і в Польщі, і в інших слов'янських краях". У цій же книзі гостро затавровано Петра I та Катерину II, названо їх катами за те, що вони позбавили Україну волі.

5 квітня 1847 р. Шевченка було заарештовано і відправлено до Петербурга. Тут, у казематі, захований від усього світу, в брутальних допитах і нестерпному очікуванні вироку провів Тарас Григорович квітень і травень. Проте Шевченка звинувачували, головним чином, не в участі в Кирило-Мефодіївському братстві, а в написанні революційних творів. Найбільшу лють у високопоставлених жандармів викликала поема "Сон".

Після закінчення слідства поет "за сочинение возмутительных и в высшей степени дерзких стихотворений" засланий до Оренбурзького окремого корпусу рядовим солдатом на 10 років без права писати та малювати. Заборона писати й малювати найбільше обурила Тараса: "Забрано найблагороднішу частину мого бідного існування! — читаємо в його щоденнику. — Трибунал під головуванням самого Сатани не міг би винести такого холодного, нелюдського вироку". Окрім того, солдатчина для поета була гірше від тюрми, бо ненависним був сам дух солдафонства, що чавунно печаттю лягав на живу душу. Тому Шевченко писав, ховаючись від унтерів та офіцерів, тікаючи від усього світу в степ, за вали, на берег моря. Писав ночами при світлі місяця на випадково знайдених шматках обгорткового паперу оцупком олівця, хтозна-як добутого.

У 1848р. поета взяли художником у наукову експедицію під керівництвом гуманної людини О. Бутакова для вивчення й опису Аральського моря. Уже в дорозі на острів Кос-Арал Тарас Григорович чимало малював — і від цього повеселішав. На Кос-Аралі Шевченко жив бідно, зате не відчував тягара солдатчини, багато читав, малював, писав. На жаль, і така, відносна, воля тривала недовго. Один офіцерик доніс начальству, що Шевченко всупереч волі царя живе не в казармі, а до того ще й малює. Негайно в поета було вчинено обшук, Тарас Григорович, попереджений друзями, спалив майже всі свої папери (листи, малюнки, різні згшиси), тільки "захальявні книжечки", на щастя, передав на зберігання.

У 1850 р. Шевченка переведено до Новопетровського укріплення — на півострові Мангишлак. Умови тут були жахливими. Навколо пустеля, пісок і солонява вода, до найближчого культурного центру тисячі кілометрів, доріг жодних, клімат такий шкідливий, що солдатів тут змінювали через два роки. Шевченка ж протримали в цій мертвій глухомані майже сім років. Тут, за розрахунком царських прислужників, поет повинен був загинути якщо не від хвороб, то від нудьги та безнадії. Дня нагляду за ним було прикріплено затурканого єфрейтора, котрий мав ходити за поетом як тінь і стежити за тим, щоб Тарас Григорович не міг ні писати, ні малювати. При найменшій підозрі наглядач грубо обшукував поета. На муштру Шевченко мусив ходити навіть хворим, а хворів він безперервно два роки — цингою та золотухою.

Щоденна муштра підточувала сили, а кепкування, дріб'язкові причіпки й брутальні окрики глибоко ображали гідність, викликали душевний біль.

На початку 1857 р. друзі поета отримали царський дозвіл на його звільнення, але офіційного дозволу Шевченку довелось чекати аж до серпня. Повернення поета до Петербурга вітали всі прогресивні сили країни. Оповитий ореолом борця-мученика, він викликав велике захоплення, особливо у молоді. У 1859 р. Шевченко отримав дозвіл повернутися в Україну. Але за революційну агітацію серед селян його знову заарештували і звеліли виїхати до Петербурга.

4 вересня 1860 р. Рада Академії мистецтв надала Шевченкові звання академіка-гравера. Цього ж року виходить нове видання "Кобзаря". Шевченко багато працює: пише вірші, створює нові гравюри, стежить за поширенням свого "Букваря", планує видання кількох підручників.

10 березня 1861 р. Тарас Григорович Шевченко помер.

Хоч офіційні кола потурбувалися, щоб повідомлення про смерть поета було надруковане із запізненням, і хоч була сильна негода, на похорон Шевченка зібралося багато людей. Біль, невимовна туга огорнули друзів та шанувальників поета. Надгробні промови виголошувалися українською, російською та польською мовами. Труну з тілом Великого Кобзаря несли студенти з церкви аж на Смоленське кладовище. На покійника поклали лавровий вінок. "Були в нас на Україні великі воїни, великі правителі, а ти став вище за всіх їх, і сім'я рідна в тебе найбільша, зібралися до тебе усіх язиків люди, як діти до рідного батька", — сказав Пантелеймон Куліш, звертаючись до померлого поета.

У травні цього ж року тіло Великого Кобзаря було перевезене в Україну й поховане

на Чернечій горі біля Канева (понад Дніпро^ домовину донесли до пристані, а далі пароплавом — до Канева, де у віз впряглися дівчата і везли труну близько десяти кілометрів на вершину Чернечої гори). У Канівській соборній церкві протопоп — Мацкевич наприкінці панахиди сказав: "Ти, стародавній Дніпре, що пишаєшся своїми хвилями сивими! Тобі судилося на своїх ребрах-хвилях привезти до нас Шевченкові останки; повідай же ти нам про дорогого для кожного українця чоловіка — Кобзаря! Був час, що про нашу Україну думали, що се край, невдатний для високих почувань і думок; але Шевченко довів, що край сей... має душу і серце, приступне для всього високого і прекрасного. Померлий брате! Світ твій просвітиться перед людьми... Минуть віки, і далекі нащадки дітей України побачать і пізнають, хто був Тарас Шевченко. Бажав ти, брате, жити в Каневі — от і живи до кінця світу. А ти, Україно, побожно шануй наше місто, бо у нас почивають кістки Тараса Шевченка. Тут на одній з найвищих гір Дніпрових покоїтиметься прах його, і як на горі Голгофі, подібно хресту Господньому, стоятиме хрест, котрий буде видно і по той, і по сей бік нашого славного Дніпра". Після поховання люди довго не розходились, деякі залишилися й ночувати біля Тараса... Було це 22 травня. А 24 над домовиною почали насипати високу могилу-гору, яку пізніше названо Тарасовою.

Перша збірка поезій Тараса Григоровича Шевченка "Кобзар" відкрила новий етап у розвитку української літератури. Цінність цієї збірки в уому, що поету вдалось передати своїми творами думки й почуття, сподівання і прагнення рідного народу. Як зазначив М. Добролюбов "...у Шевченка все коло його дум і почуттів перебуває в цілковитій відповідності зі змістом і ладом народного життя", Досить складною для сприйняття, але важливою і глибокою за змістом є поема Шевченка "Великий льох". Написана поема-містерія в 1845 р. Містерія, бо тут є містичні образи передчасно померлих людей. Господь не приймає їх до раю, бо за життя вони прислужилися катам України, й за це були покарані смертю. А приймуть їх до раю, коли наш народ повстане, визволить рідну землю і позбавить грішні душі страждань. Ці образи виступають у вигляді білих пташок, себто душ. Першу з них — вродливу дівчину, улюбленицю гетьмана Хмельницького — не пускають до раю за те, що вона з повними відрами перейшла шлях, коли Богдан із старшиною їхав до Переяслава присягати Москві. Другу, дівчину з Батурина, не впускають за те, що "цареві московському коня напоїла", коли він їхав до Москви після Полтавської битви. У той час, як москалі перетворили її рідний Батурин на пожарище, вбили сестру, матір, знищили все населення міста, саму ж дівчину збезчестили. Третя душа, ще немовля, згрішила тим, що всміхнулася до цариці Катерини, лютої вовчиці, яка, наказавши підпалити козацьку святиню — монастир Межигірського Спаса, милувалася з Дніпра цією страхітливою пожежею. Дитина справді не знала і не могла знати, ким була ця цариця. Але мати її повинна була знати. За гріх матері карається дитя. А звідси запрошується висновок: усяка послуга ворогові, навіть найменше сприяння йому, є смертельним гріхом.

Таким чином, Тарас Шевченко недвозначно засудив підступне приєднання України до Російської імперії та перетворення козацької старшини на слухняного виконавця

волі Москви, підтримав антамосковську орієнтацію гетьмана Івана Мазепи і висловив своє обурення антиукраїнською політикою жорстокої імператриці Катерини, яка спричинилася до знищення Запорозької Січі, запровадження страшної кріпаччини, ліквідації національного шкільництва та інших моторошних злочинів супроти

української нації. У трагічному змісті поеми на завершення дано автором промінь надії: москалі розкопали лише малий льох, а Великого "ще й не дошукались". А значить, козацька вольниця остаточно ще не знищена і є надія на її відродження.

Друга сцена містерії — це розмова трьох ворон: української, польської та московитської, кожна з яких хвалиться своїми діями. Польська чваниться тим, що, проливши під час повстання ріки крові, а повстанців загнавши до Сибіру, призвівши Польшу до занепаду, тепер бенкетує в Парижі. Московитська ворона хвалиться новими указами, що спричинили до зруйнування України. Це вона призвела до тотального знищення Батурина, смерті славного Полуботка, загибелі десяти тисяч героїчних козаків на Ладозі, у Фінляндії. Та хоч якою лютою-прелютою вона є, однак, не зуміє того жахиття виробляти, що "москалі в Україні з козаками діють". Українська ворона каже, що Україна існувала ще задовго до того, як постали Польша і Московія, каркає-пророчить, що цієї ночі народяться близнята: "один буде, як той Гонта, катів катувати", а другий буде катам помагати. Ворони радять, як бути з тим новим Гонтою, який "розпустить правду й волю по всій Україні!". Одна збирається заллати йому очі розтопленим золотом, друга планує чинами скрутити руки, третя погрожує зібрати з усього світу "всі зла і всі муки". Ухвалили: втопити або отруїти нового борця за волю України. Такий намір у тих, хто символізує темні прояви нації — яничарів, перевертнів, зрадників.

Вороння відлетіло, а їх місце займають три лірники: сліпий, кривий та горбатий. Не кобзарі, не бандуристи, а лірники. Кобза та бандура були музичними інструментами козаків-лицарів. А ліра — інструмент німців старців. У час написання Шевченкового твору вже було втрачено козацький вільнолюбний дух нації, усвідомлення високого призначення бандуриста, загублено українцями розуміння значення свого історичного минулого. Не випадково, поспідавши, лірники полягали спати і проспали найважливіше: розкопування льоху. Образи лірників уособлюють скалічене покоління, сліпе, німе й глухе до всього, що чинять в Україні московські окупанти.

Протягом трьох сцен містерії проворні москалики розкопують льох, шукаючи скарбів та "древностей". Не знаходячи ні того, ні іншого, а лише кістяки в кайданах та гниле корито, скаженіють від люті, б'ють людей, лаються, кидають у холодну беззахисних лірників. Отже, москалі поведуться в Україні, як у себе вдома, брутально ставляться до українців, а ті, ставши моральними каліками (рабами), кидають рідний край напризволяще.

Поема-містерія "Великий льох" в історичному і філософському планах — центральний твір у "Кобзарі", бо в ній розглянуто проблеми втрати політичної свідомості, що призвело нас, українців, до втрати державності, до національного поневолення, а це питання всіх питань. Не випадково цей знаменний твір у

шевченкових виданнях за радянського часу, як правило, не друкувався, а радянська критика або тенденційно тлумачила його, або взагалі замовчувала.

"Великий льох" формально не належить до драматургії Т. Шевченка, але в цій поемі наявні всі ознаки драматичного твору: три дії, у кожній по три дійові особи (померлі душі — ворони-лірники), діалоги, монологи, конфлікти, трагічні злами. Все це робить поему "Великий льох" однією з найцікавіших у величезній спадщині Кобзаря.

Український народ шанує пам'ять свого видатного сина. З 1918р. щорічно відзначається День народження Т. Шевченка. По всій Україні встановлені пам'ятники поетові, відкриті музеї, його могилу оголошено заповідником, ім'я поета присвоєно учбовим закладам, науковим установам, театрам, вулицям, бульварам, площам, пароплавам тощо. Починаючи з 1962 р., щорічно присуджуються Державні премії України імені Т.Г. Шевченка в галузі літератури і мистецтва. Масовими тиражами друкуються його твори, перекладаються багатьма мовами. За рішенням ЮНЕСКО, ювілеї поета відзначалися майже в усіх державах світу.

ОСНОВНІ ТВОРИ:

Поеми "Гайдамаки", "Єретик", "Кавказ", "Великий льох", "Сон" ("У всякого своя доля..."), "Катерина", "Наймичка", "Неофіти", послання "І мертвим, і живим...", п'єса "Назар Сто-доля" повість "Художник", збірка поезій "Кобзар", "Щоденник".

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА:

1. Дорошенко К. Слово про Великого Кобзаря.— К., 1965.
2. Красицький Д. Юність Тараса.— К., 1967.
3. Лисенко В. Легенди про Тараса.— К., ~ 1967.
4. Рильський М., О. Дейч. Тарас Шевченко: Біографічний нарис. — К., 1964.
5. Тарас Шевченко: Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях: Альбом.— К-, 1961.
6. Хоткевич Г. Тарас Шевченко: Повість.— Львів, 1966.
7. Лепкий Б. Про життя і твори Т. Шевченка.— К., 1994.
8. Большаков Л. Повість про вічне життя. — К., 1990.
9. Ключек Г. Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація. — К., 1998.
10. Роят А. Ідейно-художній зміст поеми Т. Шевченка "Великий льох" // Українська мова та література в шк. — 1998. — № 9.